

ERFARINGER VED HÅNDTERING AF KRONEBANKSAGEN ¹⁾

AF PETER GARDE

Indledende note, særlig for ikke-danske læsere:

Regionsbankerne Sjællandske Bank og Frederiksborg Bank (FB) fusionerede den 4. maj 1983 med virkning fra nytår 1983, i praksis først fra nytår 1984. Den ny bank antog i foråret 1984 navnet Kronebanken (KB) og var Danmarks 7. største. 18. december 1984 afsløredes en betydelig krise, og i foråret 1985 konstateredes hensættelsesbehov på ca. 1.300 mill. kr. hidrørende fra FB's gamle engagementer, hvoraf ca. 660 mill. kr. fra et engagement med industrikoncernen Flexplan, som dels byggede hospitaler i Nigeria på en regeringskontrakt og dels opkøbte danske virksomheder. Senere overtoges banken af Provinsbanken.

Statsadvokaturen for særlig økonomisk kriminalitet indledte strafferetlig undersøgelse særlig omkring forholdet til Flexplan og rejste 22. december 1986 tiltale imod a) underdirektør fru I. P., som var chef for erhvervsregionen i FB (og KB), igennem hvilken engagementet med Flexplan passedes, b) direktør E. L., FB og KB, som fra 4. maj 1983 til årets udgang havde det formelle direktionsansvar for bl.a. erhvervsregionen og to gange i denne periode forelagde engagementet for bestyrelsen ved bevillingsudvidelser, c) ordførende direktør W. B. H., FB og KB, som i hvert fald i en periode havde haft en form for direktionsansvar for engagementet og formelt var »hovedkontakt« til Flexplan.

Tiltalen var den samme for alle tre og omfattede 1) mandatsvig efter straffeloven (no: »utroskap«, sv. »troløshet mot huvudman«) ved uden om bestyrelsen og med utilstrækkelig sikkerhed at lade banken yde Flexplan lån og garantier på ca. 660 mill. kr. mod højst bevilget 360 mill. kr. samt med et konstateret tab på 463 mill. kr., 2) overtrædelse af bl.a. bogføringsloven dels ved at undlade bogføring af 16 garantier, små og store, dels ved urigtige oplysninger om Flexplan-engagementet, 3) overtrædelse af banklovens § 23 - ifølge hvilken en banks kredit til en enkelt kunde kun må overskride 35% af egenkapitalen under iagttagelse af visse formelle regler, incl. indberetning til det statslige tilsyn med banker, og kun må overskride 50% med tilsynets dispensation - idet engagementet oversteg ca. 70% af KB's egenkapital, da det var størst, 4) samme lovs § 54 ved afgivelse af urigtige oplysninger over for bestyrelsen. Domfældelse efter straffeloven kræver bevis for forsæt.

Ved Hillerød kriminalrets dom af 2. december 1988 skete frifindelse i en del af bogføringsforholdene, ligesom E. L. stort set frifandtes, da det ansås sandsynligt, at han næsten ikke havde befattet sig med engagementet; alene ad nr. 4) idømtes han 14 dages hæfte betinget ved to gange groft uagtsomt at have givet bestyrelsen urigtige angivelser om engagementet. W. B. H. og I. P. kendtes stort set skyldige med mindre reduktioner og idømtes fængsel i 3 år, henholdsvis i 1 år, idet straffen for I. P. gjordes betinget under hensyn til hendes i forhold til W. B. H. underordnede stilling og hans betydelige indflydelse over hende. Af de meget betydelige forsvarersalærer, mere end en halv mill. kr. for hver, tilpligtedes de at udrede: W. B. H. tre fjerdedele, I. P. halvdelen, E. L. en tiendedel, W. B. H. endvidere en kvart mill. af revisorhonoraret (på omtrent 3 mill. kr.).

W. B. H. ankede dommen til Østre landsret, som ved dom af 21. marts 1990 frifandt i nogle yderligere, mindre bogføringsforhold, men i øvrigt stort set stadfæstede kriminalrettens bevisbedømmelse. Omfanget af det beviste forsæt til mandatsvig præciseredes som differencen mellem det af ham kendte engagement og de af ham med føje antagne sikkerheder, »i hvert fald 180 mill. kr.«, d.v.s. mindre end det objektivt foreliggende. Straffen fastsattes til fængsel i 2 år

1) Foredrag afholdt den 8. november 1989 ved Foreningen af Statsautoriserede Revisorer's kursus »Revision af pengeinstitutter« på Hotel Nyborg Strand.

under hensyn til W. B. H.'s manglende forsæt til egen vinding og til, at en del af overskridelserne i 1984 kunne skyldes uheld, herunder militærkuppet. Straffen gjordes fortsat ubetinget under fremhævelse af det grove misbrug af stillingen samt sagens karakter og omfang.

Dommen er ikke søgt indbragt for Højesteret og er således endelig.

To gange er det faldet i min lod som straffedommer at skulle leve mig ind i en helt fremmedartet verden, som helt afveg fra strafferettens sædvanlige milieu. Vi dommere, som selv er særdeles fredsommelige, konventionelt borgerlige personligheder, venner os efterhånden til den trøstesløse skare af ungdomsforbrydere, narkomaner, gamle forhutlede hønsetyve, spiritusbilister – jeg har haft to 25-domsjubilarer for tyveri og har frakendt en mand førerretten for bestandig for sjette gang – og selv de mere omfattende sager er blot lidt mere tidkrævende end de små, men ikke væsensforskellige fra eller vanskeligere end disse. Jeg tænker herved på Danmarkshistoriens største brandstifter, i det mindste efter Skipper Clements nedbrænding af et større antal jyske adelsgårde i 1534 og feltmarskal Horns hærgninger i Skaane i 1644, medens tiltalte i min sag havde ansvaret for ca. 30 brandstiftelser med skader for ikke under 130 millioner kroner, 37 døde, herunder 35 ved een hotelbrand, samt kvælning af en ung pige, han havde forsøgt at voldtage. Sagen var tyngende på grund af tiltaltes åndssvaghed, som forlængede forhørene kolossalt, særlig fordi vi måtte foretage en stor del af dem på gerningsstederne, hvortil kom, at en tidligere sigtelse imod en anden person i drabsforholdet nødvendiggjorde særlig grundig efterforskning og afhøring, inden vi mente at turde acceptere tiltaltes tilståelse som tilstrækkeligt bevis; men den var ikke væsensforskellig fra andre sager.

Men to gange måtte jeg forlade disse trygt velkendte sager og sætte mig ind i en helt ny verden. Første gang var *provsteretssagen* vedrørende den kvindelige præst i Lyng-Uggeløse sogne og hendes tjenstlige forseelser. På alle punkter var sagen afvigende fra den daglige dont: Den eventuelle overtrædelse havde ikke den klart og utvetydligt strafværdige karakter som f.eks. et knytnæveslag, en rudeknusning, men vedrørte alt for sent fremmøde ved en nadvergudstjeneste og ejendommelig adfærd efter fremmødet, udeblivelse fra annonceret træffetid med indsætning af kirketjeneren som bagvagt, groft fornærmelige bemærkninger til sognebørn eller underordnede ansatte etc., alt sammen af vital betydning for menigheds- og kirkelivet samt sjælesorgen, men unægtelig nyt for straffedommeren. Medens den typiske straffesag omhandler en eller nogle få enkeltstående handlinger, som kan gennemgås til bunds på en enkelt retsdag, skulle jeg – og provsten, som bistod mig – efterforske flere års embedsførelse. Vi afhørte femogtyve vidner over 12 retsdage og skrev en retsbog på 126 pp. ud over den afsluttende, mere kortfattede beretning på 16 pp. Da det var sin sag at finde dage, hvor både provst og bisidderadvokat kunne møde, for ikke at tale om så celebre vidner som biskoppen, og vi også skulle afvente advokatens skriftlige slutindlæg, blev jeg først færdig omtrent et år efter den første modtagelse af sagen, på hvilket tidspunkt jeg skulle bedømme troværdigheden af indbyrdes modstridende erklæringer, afgivne mange måneder forinden. Det var den

gang den største sag, jeg nogen sinde havde haft, og det forekom mig på randen af det forsvarlige at behandle en sådan sag i den mundtlige retsplejes traditionelle former.

Hvis nogen måtte være interesserede i denne sags intrikate aspekter, kan jeg henvise til mit manuskript fra et foredrag i Institut for systematisk Teologi i København, gentaget i Aarhus Universitets teologiske fakultet og trykt i tidsskriftet »Fønix« i 1987.

Kronebanksagen, som jeg modtog omtrent samtidig med afslutningen af præstesagen, førte mig ligesom denne ind i en helt ny verden, men var blot af et langt voldsommere omfang. Ved sagens begyndelse kort efter anklageskriftet af 22. december 1986 – det var en værre julegave – ankom op imod 30 ringbind akter, resultatet af to års grundig efterforskning og bestående af politirapporter fra tidligere afhøringer, de tre tiltaltes tidligere skriftlige indlæg under sagen – særlig een af de tiltalte havde mange gange og under påberåbelse og vedlæggelse af mange bilag talt sin sag på forhånd – brevkopier, regnskaber, herunder fra den vigtigste kunde Flexplan, interne notater, revisionsmateriale fra den interne og eksterne revision, bestyrelses- og direktionsprotokoller samt bevillingssager for to år, endelig de af politiets revisor, firmaet Seier-Petersen, udarbejdede, meget fyldige revisionsrapporter. Under domsforhandlingen fortsatte efterforskningen og yderligere et par ringbind kom til. Jeg har ikke talt, men opimod 40.000 pp. akter har der været efter det mig af sagens anklager oplyste. Ca. 60 vidner stod på anklagemyndighedens første vidneliste, og i den sidste ende afhørtes 58, hvortil kommer endog særdeles fyldige forklaringer fra de tiltalte. 600 pp. retsbog blev det til i det hele.

Også de involverede *pengesummer* var af et omfang, jeg aldrig havde set før. Min største bedragerisag, en ganske intrikat serie besvigelser i forbindelse med automobilhandel, nåede kun en halv million i alt, og et par meget flittige indbrudstyre har rundet millionen. Men her kunne en forklaring omtale småbevillinger på en million som »chicken-feed«, og en af de tiltalte sagde ved gennemgangen af en meget vigtig sikkerhedsbeskrivelse på i alt 477 mill. kr., et af de vigtigste og hyppigst fremdragne dokumenter i sagen – jeg kan det nok udenad endnu – da vi afhørte ham om nogle af de mindre poster på omkring en halv snes mill., at dem havde han glemt, men selv om sikkerhedernes samlede omfang havde været hundrede eller endog halvan-dethundrede mill. kr. mindre, ville bestyrelsen utvivlsomt have bevilget alligevel. Som måske bekendt endte vi med at antage et faktisk engagement på ca. 611 mill. kr., da det var størst, mod bevilget 360 mill. kr., med sikkerheder, som trods nominal angivelse af ca. 477 mill. kr. aldrig oversteg ca. 250 mill. kr., samt et tab på ca. 463 mill. kr., hvori dog var indeholdt tilskrevne renter på skønsmæssigt allerhøjest 50 mill. kr.

Det allerførste praktiske problem var overhovedet at komme i gang. Vi fandt en

dag, hvor vicestatsadvokaten og de tre forsvarsadvokater alle kunne komme og have deres dagbøger med, og så reserverede vi et halvt hundrede dage fra 2. april 1987 og året ud. Mere end to dage pr. uge kunne vi ikke tage, hvis forsvarernes almindelige sagførerforretninger ikke skulle gå i stykker, og selv måtte jeg også have tid til i hvert fald en del af mit sædvanlige arbejde, ligesom vi skulle nå at renskrive de fyldige retsbøger fra gang til gang.

Justitsministeriet bevilgede ti timers ekstra retsskriverarbejde pr. uge samt en halv fuldmægtig, som kunne passe en stor del af mine normale sager, men de største måtte jeg beholde selv, særlig et meget stort narkotikakompleks med efterhånden et halvt hundrede implicerede, som jeg anstændigvis ikke kunne bede andre sætte sig ind i. Arrestantsager måtte jeg også fortsætte med at behandle: Når mine yngre kolleger havde kalenderen fuld og jeg »kun« skulle arbejde med Kronebanksagen, var det naturligt, at jeg passede grundlovsforhør og fortsatte disse sager til dom, f.eks. en meget stor voldssag fra Sandholmlejren – desværre lige akkurat liggende inden for min kreds – hvor syv eller otte (den ene frifandtes) sunni-muhamedanske palæstinensere havde holdt »folkedomstol« over tre shiitiske libanesere, idømt to af dem stokkepyrgl og eksekveret dommen på stedet – jeg regner ikke med, at »folkedomstolen« oprettedes for at aflaste en travlt optaget kriminaldommer! Så gar en sag om ca. en milliontedel af Kronebanksagens værdier måtte jeg tage, nemlig 690 kr. – banksagen handlede om ca. 660 mill. kr. – idet en kommunal overbibliotekar var tiltalt for tjenstlige uregelmæssigheder for dette beløb. Selv den mildeste bødestraf, og det var det, hun fik, kunne medføre afskedigelse – og det var det, der skete, så det var det eneste naturlige, at chefen behandlede den sag. Som De kan høre, er et lille dommerembede i en væsentlig henseende atypisk i forhold til nyere gængs organisations-teori, idet delegation i stor stil er utænkelig. Administrationen, som normalt ikke er særlig byrdefuld, og da slet ikke med et så storartet og pligtbevidst personale som mit, kan godt delegeres, men ikke den væsentligste sagsbehandling.

Bedre blev det ikke af, at jeg både i 1987 og 1988 som følge af stillingskift for både min assessor og min yngste fuldmægtig røg ind i vakanser på flere måneder og derfor måtte beholde en endnu større del af sagsportefeuillen selv bortset fra de sidste måneder under selve domsskrivningen, hvor jeg lod næsten alt andet ligge og dermed oparbejdede en større pukkel af restancer, som først flere måneder ind i 1989 blev høvlet ned. Jeg brugte 75-80 timer pr. uge på sagen i de sidste måneder, og havde jeg haft en hustru, havde risikoen for skilsmisse været overhængende. Stresssymptomer og pirrelighed har jeg næppe kunnet undgå, og jeg er mit personale taknemmelig, at de har kunnet holde mig ud i den periode. En stor del af disse vanskeligheder skyldes, at sagen ikke som så godt som alle andre sager om alvorlig økonomisk kriminalitet er ført ved Københavns byret med dens p.t. 17 kriminelle afdelinger, hvor den uheldige afdeling, som fik en sådan sag, kunne fordele resten af sagsbyrden med ca. 6% til hver af de andre straffefafdelinger, medens jeg er alene

bortset fra to yngre jurister, som også skal passe skifteretten – selv retten i Herning, hvor sagen om »Jydekompaniet« pågår, kan fordele sagerne på tre dommere. At sagen kom til mig, skyldtes, at Kronebanken som bekendt opstod ved en fusion inddragende den i Hillerød domicilerede Frederiksborg Bank, og at ulykkerne havde deres udspring i denne bank. Ganske vist kunne anklagemyndigheden have sendt sagen til Københavns byret, idet de eventuelle overtrædelser fortsatte i København efter flytning af bankens erhvervsregion, hvor uheldene var skete, men jeg kan ikke kritisere valget af Hillerød: Det er uheldigt, at et meget vigtigt sagområde udelukkende præges af een retskreds' opfattelser, herunder om strafudmåling, så det var naturligt at gå til en anden ret, når anklagemyndigheden havde et frit valg, og afstanden er jo ikke større, end at anklager og forsvarere kunne nå frem og tilbage fra København samme dag.

De første 50-60 dage var i øvrigt ikke nok, og vi måtte fortsætte bevisførelsen op til i alt ca. 70 dage indtil 13. april 1988; og derefter indtraf en betydelig forsinkelse ved den ene forsvarers alvorlige sygdom og operation, således at proceduren trak ud til 6. oktober. Dommen var skrevet og afsagdes på Austerlitz-dagen 2. december 1988 – og endnu mangler landsretten og eventuelt Højesteret.

Det næste problem var *læggdommerne*. Heldigvis er vor retsplejelov således indrettet, at selv om anklagemyndigheden kræver en straf over nævningsgrænsen, 4 års fængsel, er sager om økonomisk kriminalitet – hvad jeg plejer at kalde »papirsager« – ikke nævningsager, men foretages med domsmænd modsat den angelsaksiske verden. For nogle år siden foreslog en betænkning om økonomisk kriminalitet indførelse af en særlig klasse erhvervskyndige domsmænd, blandt hvilke lodtrækning skulle foregå til de enkelte sager af denne art, men det gik ikke igennem; det overordnede synspunkt er fortsat, at almindelige læggdommere med passende vejledning og ordentlig instruktiv bevisførelse og procedure skal kunne fatte samtlige sager. Det samme gælder for så vidt dommerne; jeg er hverken ekspert i teologi eller bankvæsen og har blot fået de to store sager, fordi jeg er kriminaldommer i Hillerød – her modsat Sverige, hvor der i hvert län blandt de tingsrätter eller underretter, som dækker länets område, er udvalgt en særlig »eko«-domstol, dvs. økonomisk domstol til de største sager af denne art. Jeg måtte altså ikke håndplukke de dygtigste domsmænd. Omvendt kunne jeg ikke tvinge nogen, som plausibelt kunne godtgøre, at deres arbejde eller forretning ville gå i stykker ved to hele dages fravær pr. uge igennem det meste af et år, og at udvælge to ad gangen – samt en fast suppleant – ved lodtrækning fra listens nr. eet og nedefter kunne tage alt for lang tid. Jeg sendte derfor listen over de første 50-60 møder ud til et meget stort antal domsmænd på én gang og spurgte, om de over hovedet havde mulighed for at medvirke. Alle skrev venligt tilbage og seks acquiescerede ved at deltage; dette tal forekom lige akkurat stort nok til lodtrækning, så jeg rullede seks sedler sammen og lagde dem i en skål som ved en bedre tombola, hvorefter jeg lod yngste elev udtrække tre navne med

bind for øjnene som en slags lykkens gudinde. Altså tre, selvom kun to skal medvirke efter loven, for jeg turde ikke risikere den enes forfald undervejs og havde derfor hele tiden reserven siddende. I Københavns byret har man nogle gange bl.a. i Glistrup-sagen, men ikke kun i den, tilladt sig den luksus at have to juridiske dommere, dels for at have en reserve, dels for at dele arbejdsbyrden særlig ved domsskrivningen, dels og vigtigst for at give retsformanden nogen at tale med. Det var der ikke mulighed for i Hillerød, og jeg kan forsikre Dem, at jeg var meget ensom, da jeg ikke kunne drøfte sagens problemer med noget menneske bortset fra småsamtaler med domsmændene i pauser o.l.

Men jeg havde meget held med domsmændene incl. reserven. De var usædvanlig interesserede, fulgte godt med, og en af dem, en kommunal tjenestemand i den økonomiske forvaltning, kunne fortælle mig ikke så lidt om regnskaber, fornemmelser om ansvarsfordeling inden for større organisationer etc. Og de lærte sagen! Et lille eksempel: Da jeg tilkaldte domsmændene til den afgørende sidste votering – indtil da havde de successive fået hele den berettende del af dommen, den såkaldte *narratio*, samt sammenfatningen af parternes procedure – havde jeg formået mine piger til at arrangere en kolossal *Madam Blaa*. Ved domsmændenes ankomst sagde jeg, at de ikke fik kaffen, med mindre de kunne sige, hvem af sagens hovedpersoner havde sagt, at »der er altid kaffe på bordet ved mine møder«. »Retoft!« råbte de med én mund, dvs. bankens bestyrelsesformand, landsretssagfører O. Retoft, og bemærkningen omhandlede stemningen ved et ganske vigtigt møde umiddelbart efter den tiltalte underdirektør Inge Pedersens fratreden fra banken, hvor problemet var, om hun – som af hende selv hævdede – alene neutralt havde redegjort for formanden om erhvervsafdelingens problemer, eller om hun var blevet kraftigt bebrejdet sine tidligere handlinger – som af den tiltalte ordførende direktør W. B. Hansen hævdede, hvis holdning under hele sagen har været, at Inge Pedersen har handlet bag hans ryg, og at han og den øvrige øverste ledelse greb ind, da dette afslørede.

Det sidste bringer mig ind på et af de væsentligste *bevisproblemer* ved sagen, som på en måde kan siges at forene de vanskeligste aspekter ved mange forskellige sagstyper. Ved klassiske forbrydelser er det afgørende problem altid, hvad er sket og hvem har gjort det, medens der sjældnere er juridiske vanskeligheder af betydning. Tag en drabssag: Den tiltalte er enig med alle os andre om, at drab er en alvorlig forbrydelse og fortjener streng straf, men det er bare ikke ham, der har gjort det. Anderledes ved sager om økonomisk kriminalitet, om overtrædelser i erhvervslivet: Meget ofte er gerningsmandens identitet kendt, og ikke sjældent véd vi også, hvilke handlinger han har udført, men strafbarheden, den juridiske bedømmelse bliver det store problem. Handlingerne er meget ofte i sig selv lovlige, sædvanlige for virksomheden, måske endog rosværdige, og blot omstændighederne i øvrigt, motivationen, gør dem ulovlige og strafbare. Således her: Selvfølgelig skal en bank låne penge ud, det

er dens raison d'être, og lige så selvfølgelig skal den støtte en stærkt ekspanderende virksomhed med potentielt yderst givtige udenlandske kontrakter som in casu Flexplan. Men på et eller andet tidspunkt bliver det naturligvis ulovligt, dels efter den mere firkantede formelle regel i Banklovens § 23 om 35%- og 50%- grænserne, dels måske endog efter straffelovens mandatsvigsregler, hvis der ikke blot mangler de særlige modregnelige guldrandede sikkerheder, nævnt i Banklovens § 23, men så gar forretningsmæssigt forsvarlige sikkerheder.

Kronebanksagen forenede alle vanskelighederne ved de forskellige sagstyper. Som allerede antydte var strafbarheden ved det passerede særdeles vanskelig at konstatere og krævede meget grundige overvejelser, og lad mig her fremhæve det af forsvarerne og de tiltalte med megen styrke fremførte – og selvfølgelig rigtige – anbringende, nemlig at alle forretningsmæssige og økonomiske problemer skulle ansues, som de tog sig ud for den handlende i handlingens øjeblik, men ikke med bagklogskabens troldspejle i øjnene, hvorved med H. C. Andersens ord fra »Sneedronningen« »alt Godt og Smukt, som speilede sig deri, svandt der sammen til næsten Ingenting, men hvad der ikke duede og tog sig ilde ud, det traadte ret frem og blev endnu værre«. Og deri havde de selvfølgelig ret.

I denne forbindelse kom vi til at høre meget om et militærkup i Nigeria den 31. december 1983, hvorved Flexplans tidligere forhandlingspartnere styrtedes. Det gjordes af forsvarer gældende med megen styrke og vil formentlig også for landsretten blive gjort gældende, at såfremt dette ikke var sket, ville Flexplan have haft så betydelig fortjeneste på sin store kontrakt om bygning af et antal hospitaler i Nigeria, at hele engagementet var faldet ud til fortjeneste for banken i stedet for ruin. Omvendt hævdede anklagemyndigheden, dels at den nigerianske kontrakt under alle omstændigheder var spekulativ – de ganske særlige forhold incl. massiv korrupsion var kendt også før kuppet, hvor man bl.a. i den vigtigste sikkerhedsoversigt under benævnelsen »Ansvarlig kapital i Nigeria« uden nærmere forklaring medtog den lokale guvernørs løfte om at reinvestere bestikkelsen i Flexplan som sikkerhed til 100% – dels at en stor del af lån og garantier til Flexplan vedrørte spekulationsprægede køb af mindre solide danske virksomheder som en form for risikospredning.

Sikkerhedsoversigtens direkte vildledende form var i øvrigt noget af det, retten anså som mest graverende under sagen. F.eks. var en tvivlsomt sikret transport i et nigeriansk bankindestående på ca. 79 mill. kr. kilet ind mellem to indenlandske bankindeståender og lige efter fire poster indenlandske værdipapirer. De indenlandske bankindeståender var anførte så ufuldstændigt, at bestyrelsesformanden opfattede dem som modregnelige »særlig sikre« krav i Banklovens forstand uagtet en bestående risiko for bedre prioriterede krav. »EKR-sikret«, dvs. garanteret af eksportkreditrådet, var anført ved to af de allerringeste poster. Godt og skidt var blandet hulter til bulter og det hele adderet til et samlet beløb.

Inden jeg forlader dette punkt, vil jeg blot nævne, at den værste korrupsionshisto-

rie ikke var kendt på handlingstidspunktet, men først lige inden bankens sammenbrud, hvor Flexplans direktør underrettede banken om, at det forventede overskud for 1984 var tabt på grund af de ny magthaveres krav om en ekstra »kommission« på 45 mill. kr., delvis dog modregnelig i endnu ikke udbetalt »kommission« til den afsatte guvernør, som afsonede 105 års fængsel for bl.a. bestikkelse! Derimod nævnte allerede et mødereferat fra foråret 1983 en passant præsidentens valgkampagne på samme linie som et beløb på ca. 60 mill. kr.

Foruden det forretningsmæssige var de sædvanlige juridiske fortolkningsproblemer særlig vanskelige i denne sag, det vi jurister kalder *subsumptionen*. I den foreliggende sag var rejst tiltale efter andet led i straffelovens mandatsvigsbestemmelse, omhandlende den, som for derved at skaffe sig eller andre uberettiget vinding påfører en anden formuetab ved i et formueanliggende, som det påhviler ham at varetage for den anden, at handle mod dennes tarv.

For domfældelse kræves, at hvert led i denne bestemmelse er opfyldt uden undtagelse, og dertil kommer strafferettens almindelige forsætskrav, som ikke nævnes i hver paragraf, men er underforstået overalt. Forsvarerne gjorde gældende, at ikke et eneste af disse led var opfyldte. Eet punkt stod i hvert fald klart fra den første dag og rokkedes aldrig: Ingen af de tre tiltalte havde handlet for at tjene på det selv, og ingen havde fået personligt udbytte; tværtimod har alle mistet særdeles gode og vel-lønnede stillinger og har fået knust en karriere. Ingen har handlet med hensigt til at skade den bank, de havde været tilknyttet i mange år og utvivlsomt været glade for at tjene. Dette aspekt gjorde naturligvis sagen til en smertelig oplevelse for alle – det er nu en gang lettere for en anklager og en dommer at kræve, henholdsvis idømme hårde straffe, når tiltalte ikke blot juridisk har forsyndet sig, men også har en sort sjæl og har handlet for at berige sig selv eller skade andre, og det forelå under ingen omstændigheder her. Men når dette er sagt, er det lige så klart, at et moralsk fordømmelsesværdigt motiv – hvad den tyske straffelov i andre sammenhænge kalder »nedrige bevæggrunde« – ikke kræves for at domfælde for mandatsvig. Uden at jeg i dette foredrag vil foretage en pedantisk gennemgang af samtlige strafbarhedsbetingelser i mandatsvigsbestemmelsen og påvise deres anvendelighed på Kronebanksagen – det er, hvad dommens 40 pp. lange kapitel om præmisserne bl.a. indeholder – vil jeg blot sige, at det juridiske forsætsbegreb går langt ud over, hvad vi i daglig tale omtaler som hensigt eller motiv. Det at forudse en risiko for formuetab som overvejende sandsynlig følge af sine handlinger er efter dansk ret nok, og det er, hvad kriminalretten anså bevist. Lad mig igen understrege, at dette spørgsmål ikke er definitivt afgjort, så længe landsretten ikke har talt.

Udover den forretningsmæssige, økonomiske bedømmelse og de afgørende juridiske spørgsmål kom det fra de mere gængse straffesager kendte klassiske spørgsmål: *Hvem har gjort det?* Regions-, senere underdirektør Inge Pedersen, hvis navn er på næsten samtlige relevante dokumenter i sagen, har lige fra den første dag, hvor

hun afhørtes af politiet, indtil proceduren fastholdt, at hun ganske vist har udført alle de faktiske handlinger, besørget alle eller næsten alle lån og garantier til Flexplan, men at hun har gjort alt i forståelse med, ja mange gange efter direkte ordre fra den ordførende direktør W. B. Hansen, i mindre omfang direktør Erik Larsen. Sidstnævnte bestred blot sin egen skyld, medens W. B. Hansen *con tutta forza* sendte spydet tilbage mod Inge Pedersen. Dette medførte den for anklagemyndigheden ikke ubehagelige situation, at meget barske krydsafhøringer af hver af de to hovedtiltalte kunne forventes fra den anden forsvarer, og at det var næsten umuligt for den ene at forsvare sig uden at skærpe mistanken imod den anden. Særlig Inge Pedersens erindring om gamle møder, relevante papirer etc. var meget betydelig, og fra mit podium kunne jeg – og end mere retsskriveren – ikke undgå at se, med hvilken sekretærmæssig ekspertise hun bistod sin forsvarer ved hans i øvrigt glimrende defensorat.

Da som før nævnt Inge Pedersens navn fandtes på alle dokumenter, men næsten aldrig W. B. Hansens, krævedes en meget betydelig bevisførelse, hvis anklagemyndigheden skulle gøre sig blot nogen forhåbning om at godtgøre W. B. Hansens skyld ud over en hver rimelig tvivl. F.eks. forelå lige fra begyndelsen misvisende oversigter over engagementet og sikkerhederne opstillet efter det under sagen hyppigt forekommende »nettoprincip«, dvs. at sikkerheder, forventede fremtidige indbetalinger etc. på forhånd var fratrukne direkte i engagementet, hvorefter læserne, typisk medlemmerne af bestyrelsen, måtte få det indtryk, at engagementet var mindre end det i virkeligheden var. Disse dokumenter var ubestridt udfærdigede og underskrevne, evt. blot forsynede med initialer, af Inge Pedersen, og så godt som hver gang opstod spørgsmålet om eventuelt medansvar eller muligt hovedansvar hos W. B. Hansen, som på grundlag af disse oversigter havde forelagt eller i det mindste overværet forelæggelsen af engagementet. Der førtes her et meget omhyggeligt indiciebevis; f.eks. havde ved tidligere lejligheder, langt inden den af anklageskriftet omfattede periode – anklagemyndigheden nøjedes med årene 1983 og 1984 – W. B. Hansen i hånden skrevet et udførligt koncept, som derefter maskinskrevs af Inge Pedersen totalt uden ændringer og forelagdes i hendes navn; i hvert fald ét af disse dokumenter forelå i sagen i både W. B. Hansens håndskrift og Inge Pedersens renskrift. Der var intet galt ved disse tidligere dokumenter i sig selv, men de var dog skadelige for W. B. Hansen derved, at Inge Pedersens forklaring om at have anvendt den samme arbejdsproces i samvirke med ham ved senere lejligheder, hvor dokumenterne var klart vildledende for bestyrelsen og formentlig af strafbar karakter, blev mere troværdig. Ligeledes kunne visse papirer fra Inge Pedersen i den relevante periode indeholde både groft vildledende opgivelser – dvs. af facit kunne intet udlæses, men mellemregningerne viste den rette sammenhæng incl. at facit ikke stemte – og senere på samme side mere neutrale oplysninger. W. B. Hansen anerkendte at have set eller hørt facit, men ikke mellemregningerne, og hævdede således at være vildledt på linie med bestyrelsen; her bestod indiciebeviset i en påvisning af, at han ved samme eller

anden lejlighed direkte havde anvendt tallene fra de neutrale og formentlig sandfærdige og ordentlige oplysninger fra samme side af dokumentet, således at benægtelsen af at have set resten af dokumentet mistede troværdigheden. Om sådanne indiciebeviser gælder to ting: For det første kan det ikke udelukkes, at en højere instans vil bedømme indiciernes samlede bevisende vægt anderledes end jeg, og for det andet kræver det betydelig påpasselighed, både flid og overblik, at holde indicierne sammen og huske, at et dokument, et regnskabsudkast, et mødereferat fra én lejlighed kan have betydning ved bedømmelsen af et andet fænomen. Det var som at gå op til embedseksamen og skulle have hele stoffet præsent; jeg mener at have haft det ved voteringen og færdigskrivningen af dommen i november 1988, men allerede nu kan jeg mærke, at noget af stoffet er ved at glide væk.

Men ikke blot Inge Pedersens forklaringer og dokumenter fra hendes hånd var af betydning ved bedømmelsen af det store bevisspørgsmål. Hvordan tog situationen sig ud fra den anden side, Flexplan? Meget grundig bevisførelse, særlig afhøringer af alle implicerede, mest den ubestridte chef Jørgen Olsen over tre hele dage: Med hvem havde han talt og hvornår, fra hvem havde han bevillingerne etc.? Også herfra emanerede ret væsentlige indici om sjældne, men afgørende strategiske samtaler med W. B. Hansen. Også her skulle bevisførelsen helt til bunds; jeg husker således problemet om, hvordan og af hvem en garanti til Flexplan til en italiensk forretning var bevilget, idet det på forhånd alene var klart, at bestyrelsen i hvert fald ikke havde bevilget den. Afhøringerne gav totalt modstridende forklaringer fra de to hovedtiltalte; Flexplans deltagere i det relevante møde støttede til dels, men ikke éntydigt Inge Pedersen, og under alle omstændigheder foregik den afgørende samtale mellem de to tiltalte i enrum uden vidner – men nærlæsning af tidsplanen for mødet og afsendelsesklokkeslettet på den italiensksprogede telex-blanket viste, at Inge Pedersen havde afsendt den utvivlsomt i forvejen oversatte tekst straks efter denne samtale og en passende tid til at komme tilbage til kontoret, og det fik vægtskålen til at tippe over til, at retten anså bevist, at W. B. Hansen havde medvirket. Om jeg – vi – har nået det rette resultat, får stå hen, men på ny kan tilhørerne måske få et indtryk af, hvor meget der skal undersøges.

Af stor betydning var også forholdet til bestyrelsen og den øvrige direktion dvs. de fra Sjællandske Bank kommende direktører. Hvis anklagemyndigheden ikke kunne bevise uvidenhed hos disse organer om de afgørende spørgsmål, først og fremmest omfanget og arten af engagementet med Flexplan samt om de stillede sikkerheder, måtte retten følge forsvarets påstand, hvorefter et eventuelt ansvar var skubbet videre op til bestyrelsen eller den samlede direktion. Mandatsvig kunne der i så fald ikke være tale om, i det højeste medvirken til overtrædelse af Bankloven. Det er som bekendt frygtelig vanskeligt at bevise noget negativt, og bevisførelsen omfattede en nøje gennemgang af mødereferater i hele perioden, bevillingssagerne, afhøring af samtlige bestyrelsesmedlemmer og direktører. Nogle af disse afhøringer var af næ-

sten pinlig karakter – det var som om enkelte tidligere medlemmer af bestyrelsen næsten ikke huskede, at de over hovedet havde været medlemmer, og i hvert fald ikke erindrede, at de nogen sinde havde medvirket til at bevilge 360 mill. til Flexplan, end-sige, og det var jo for retten et afgørende punkt, om det nogen sinde havde været på tale, at engagementet i virkeligheden var flere hundrede millioner højere. Der blev brug for mange synonymymer for det ikke at huske, når jeg dikterede til retsbogen. Men også ordentlige, flittige mennesker, som tog deres hverv alvorligt, havde været holdt i uvidenhed om de afgørende punkter. Dette gjaldt bestyrelsesformanden og næstformanden, det gjaldt et meget kritisk og meget spørgende bestyrelsesmedlem, der til trods for betydelig vedholdenhed aldrig nåede frem til den uhyggelige sandhed, og det gjaldt først og fremmest de fire direktører fra Sjællandske Bank, herunder en direktør, som midt i forløbet overtog det umiddelbare direktionsansvar for den relevante afdeling og forsøgte at trænge ind i afdelingens noget uigennemsigtige forhold. Om vi har nået det rette resultat, får stå hen til den endelige dom, men i hvert fald foregik afhøringerne med betydelig grundighed, og jeg for min del er overbevist om de fires absolutte sanddrthed.

Netop disse fire direktørers hårde og efter min opfattelse ufortjente skæbne gjorde indtryk på os alle under domsforhandlingen. Intet kan bebrejdes den direktør, som til daglig passer et andet område, i øvrigt med en anden geografisk placering, at han – som forklaret af en af de fire – ved bedømmelsen af et vanskeligt forståeligt engagement stoler på en redegørelse fra den meddirektør, der synes at kende dette til bunds. Jeg har enkelte steder i dommen udtalt mig kritisk eller måske anerkendende om andre personer end de tiltalte. Det var naturligvis unødvendigt i en sag, som ikke vedrørte disse andre personer direkte – og af den grund skal man være og var vi forhåbentlig også forsigtige med at udtale os dadlende om trediemænd, idet hele sammenhængen set fra disse personers side ikke kunne være oplyst under en straffesag, hvis egentlige emne er de tiltalte personers skyld og intet andet – men da sagen unægtelig har vakt betydelig opsigt, ja faktisk er af historisk karakter, var det os om at gøre at rense de personer eller institutioner, som med urette var fremdragne som muligt medansvarlige. Udover direktørerne fra Sjællandske Bank gælder det særlig Tilsynet for Banker og Sparekasser, for hvilket gælder, at dets ansatte ikke har mulighed for at efterforske mere end hvad de bevilgende myndigheder har tildelt dem ressourcer til. Bedømmelsen af disse udenforstående organer havde dog for så vidt betydning for sagen, som det var et hovedpunkt for W. B. Hansens forsvarer – dette gjordes gældende med megen skarphed og dygtighed – at godtgøre, at når ingen andre råbte vagt i gevær, var den ordførende direktør berettiget til at udgå fra, at alt var i orden. Jeg kommer senere tilbage til revisionens særlige rolle.

Afhøringer af alle disse personer, bestyrelse, øvrige direktører, revisorer, Banktilsynet, var, som det ses, dels af betydning for spørgsmålet om, hvorvidt et ansvar overhovedet bestod, men naturligvis også for spørgsmålet om, hvorvidt W. B. Han-

sen eller Inge Pedersen var den ledende kraft, samt om Erik Larsens rolle. Udbyttet var begrænset, for så vidt angik den for de fleste ubekendte Inge Pedersen, men nøje afhøring af bestyrelsesmedlemmerne viste, at W. B. Hansen for mange af dem syntes at kende sagen til bunds; selv de mindst erindrende bestyrelsesmedlemmer kunne fortælle om det møde, hvor W. B. Hansen havde gennemgået Flexplanengagementet ved hjælp af transparenter og »over-heads«. De fire direktører forklarede endvidere om et, som det syntes, nært samarbejde mellem W. B. Hansen og Inge Pedersen.

Ikke blot opad var det nødvendigt at afhøre grundigt, men også nedad til *ansatte på samtlige niveauer*, særlig i kreditkontoret eller kreditkontorerne – fusionen mellem de to banker indtraf jo midt i perioden – blandt Inge Pedersens underordnede i erhvervsregionen og endelig i den interne revision, og også her var nøje afhøringer nødvendige. Vi afhørte så gar en ansat om et forhold, som faldt helt uden for sagen, men som, da de to hovedtaltale havde afgivet totalt modstridende forklaringer, måske ved nærmere efterforskning kunne sige lidt om den generelle relative troværdighed. De ansatte kunne naturligt nok sige mere om Inge Pedersen end om den dem fjernere W. B. Hansen, men selv om de kun havde iagttaget hendes handlinger direkte, havde hun til stadighed udtalt sig om sit samarbejde med W. B. Hansen, hans godkendelse af hendes dispositioner etc. Igen skulle indicier indsamles og afvejes: På den ene side havde vi kun eller næsten kun Inge Pedersens egne ord som refererede af de andre ansatte om W. B. Hansens forhold – i virkeligheden kun trediehåndsforklaringer – men på den anden side var det svært at tro, at Inge Pedersen længe før det gik galt skulle forberede en senere tilbagetogsvej ved at belyve sin chef.

Et af de største spørgsmål ved troværdighedsbedømmelsen under sagen og derudover af umiddelbart menneskeligt dramatisk karakter var, om det var muligt at forene Inge Pedersens påberåbte nære forhold til W. B. Hansen under det fælles ansættelsesforhold med hendes meget hårde udfald imod ham under straffesagen. W. B. Hansens forsvarer fremhævede diskrepansen som et væsentligt, ja afgørende indicium for hendes manglende troværdighed, medens hendes egen forsvarer og anklageren gjorde gældende, at hun under hele forløbet havde handlet i loyalitet over for W. B. Hansen, endog så vidt, at hun ved den første, delvise afsløring havde påtaget sig skylden selv og forladt banken uden at påberåbe sig rygdækning hos ham og først havde vendt sig imod ham, da han ved bankens senere offentlige krise havde skudt hele skylden på hende.

I øvrigt fik man et ikke helt godt indtryk af, hvad man efter behag kan kalde ånden, kulturen, samarbejdsforholdene: Ved mindst én lejlighed var en underordnet ansat ganske klar over, at hun ved sin medunderskrift på en indberetning til Industriministeriet om nogle af ministeriets krævede sikringskontis udvisende bekræftede en direkte løgn, men Inge Pedersen gav hende en forklaring, som dog ingen kunne forestille sig godkendt af ministeriet, og henviste til W. B. Hansen, og da den sædvanlige

medunderskriver, afdelingens daglige næstkommanderende, var forhindret, underskrev hun. Jeg vil ikke bebrejde hende det skete – der må kræves meget mod for at sige fra, når man betænker de hierarkiske kommandoforhold og de tiltaltes ret imperiale ledelsesstil, og der var da heller aldrig tale om at rejse tiltale imod hende for meddelagtighed – men der er ikke meget tilbage af den kontrol, som kravet om dobbeltunderskrift burde indebære. Næsten endnu værre var det, at souschefen, som underskrev ved andre lejligheder, blot udgik fra, at hans chef, som underskrev først, havde undersøgt forholdene. Han er måske nok personlig i salveten – der rejstes ikke sigtelse, og han modtog ved afsløringen alene en uformel mundtlig reprimande, men afskedigedes ikke – men det giver et uheldigt indtryk af organisationen.

Jeg kan forstille mig, at dette forum er nysgerrigt med hensyn til, hvad jeg måtte have at sige om *revisionen* og dens rolle i denne triste sag. På papiret var alt organiseret særdeles smukt: Hver af de to fusionerende banker havde to anerkendte revisionsfirmaer som generalforsamlingsvalgte, »eksterne« revisorer, og efter fusionen fortsatte eet firma fra hver side som en naturlig kontinuitet. Derudover havde begge banker en revisionsafdeling, under sagen kaldet den »interne« revision, i Sjællandske Bank ledet af en statsaut. revisor, som i øvrigt tidligere havde været ansat hos det eksterne firma, som fortsat reviderede banken, i Frederiksborg Bank ledet af en mand med meget lang erfaring på stedet, om end uden den formelle uddannelse. Førstnævnte skulle være chef for den samlede revision efter fusionen og sidstnævnte næstkommanderende. Endvidere forelå udførlige instrukser begge steder, og der udarbejdedes ret hurtigt efter fusionen en fin instruks for den samlede revision, i øvrigt under interesseret medvirken af den ene af de tiltalte. Der forelå dog flere faremomenter; en Achilleshæl er ikke et tilstrækkelig vidtgående billede, snarere var som hos Wagners Siegfried hele ryggen sårbar.

Først og meget vigtigt, det syntes som om Frederiksborg Banks revision, både intern og ekstern, aldrig havde taget tilstrækkeligt hensyn til, at een bestemt afdeling, erhvervsafdelingen, koncentrerede behandlingen af måske en trediedel af bankens engagementsmasse og derfor burde revideres hyppigere og grundigere end de mange, mange små filialer i Nordsjælland. E fortiori kunne man sige, at det allerstørste engagement i den allerstørste afdeling måtte kræve en ganske særlig opmærksomhed, ikke blot en dokumentrevision, men også en nærmere gennemgang af sikkerhedernes bonitet, måske endog overvejelser om hensigtsmæssigheden, under alle omstændigheder en total klarlægning af ejer- og koncernforhold, det sidste også af hensyn til Banklovens § 23. Overvejelser om afdelingens organisationsform – det er vist det, man kalder forvaltningsrevision – kunne og burde have åbnet øjnene for uheldige forhold såsom underbemanding i forhold til sagsbyrden og muligt delvis svigten- de kvalitet hos mange af de der beskæftigede, herunder at kun afdelingens chef syntes at kende sagerne til bunds, medens de menige kun havde dokumentekspedition

ad hoc. Men så vidt jeg umiddelbart kunne se, var man ikke opmærksomme på disse forhold – jeg kommer om et øjeblik til, hvorfor revisionen af denne særlige afdeling endog forsinkedes i den relevante periode. Koncernforholdene har ej heller været klarlagte ordentligt under forløbet.

Da den ny revisionschef, som i sommeren 1984 ved en godt foretaget undersøgelse skabte den første klarhed over engagementet med Flexplan, hvilket medførte Inge Pedersens afgang og Kronebankens egne forsøg på at redde situationen i den sidste tid inden sammenbruddet, samme efterår gennemførte en generel undersøgelse af afdelingen, kom alle disse mangler klart for en dag, men det burde været sket længe før, måske år før. Inge Pedersen gjorde gældende bl.a. over for bestyrelsesformanden ved sit sidste møde med denne, at hun havde bedt om ekstra personale. Jeg vil ikke her antyde, at Frederiksborg Bank generelt havde for lille personale – dertil véd jeg overhovedet ikke nok – men at erhvervsafdelingen og muligt revisionen har været enten underbemandet eller fejlorganiseret, forekommer umiddelbart hævet over tvivl.

Den formentlig værste enkeltstående fejl – for så vidt det ikke var noget værre – var opregningen af Frederiksborg Banks tre største engagementer i revisionsprotokollatet for 1982, hvor Flexplan og det af Flexplan med 100% ejede datterselskab D.O.C.C. var anført hver for sig med summer, der lige akkurat berørte 35%-grænsen. Helt katastrofalt blev dette forhold, da netop regnskabet for 1982 lå til grund for fusionsdrøftelserne og den rette sammenhæng aldrig oplystes for fusionspartnern Sjællandske Bank. Det er ikke for meget sagt, at med viden om, at Frederiksborg Bank havde et engagement på ca. 70% af egenkapitalen, ville Sjællandske Bank aldrig have indladt sig på fusionen uden grundigere undersøgelser, som med sikkerhed ville have inddraget Banktilsynet og muligt politiet. I så fald havde jeg ikke haft en Kronebanksag, men muligt en Frederiksborg Bank-sag. Som jeg kommer til om et øjeblik, er det aldrig opklaret, hvor fejlen er opstået, men såfremt den ikke direkte kan henføres til en eller flere af de tiltalte som et led i et forbyrderisk forsæt – og et sådant bevis kunne ikke føres éntydigt – var det ligegyldigt under straffesagen, om fejlen og den manglende opdagelse heraf mest sandsynligt må tilskrives den ene eller den anden af ikke tiltalte personer. I øvrigt var der også fejl omkring samme forhold ved den tidligere fusion mellem Frederiksborg Bank og Universal Bank, idet de samme revisorer i protokollatet vedrørende Universal Banks sidste selvstændige regnskab inden fusionens gennemførelse nok nævnte, at bankens to største kunder, to Flexplan-selskaber, begge overskred 50%-grænsen, men ikke, at der var koncernsammenhæng, således at engagementet i virkeligheden overskred 100% af egenkapitalen.

Det *andet* faremoment syntes at være meningsforskelle om, hvor ansvaret for revisionen lå, særlig dokumentrevision og spørgsmålet om sikkerhedernes tilstedeværelse, idet det var åbenbart, at både regnskabet for 1982, Frederiksborg Banks sid-

ste, og for 1983, fusionsbankens første, indeholdt klare fejl på disse punkter. Frederiksborg Banks revisionschef forklarede, at han ved den første af disse to lejligheder direkte over for en af de eksterne revisorer havde påpeget den uberettigede separering af de to koncernselskaber, men fik tilkendegivelse om at lade det stå, hvilket han respekterede, da ekstern revision var bestemmende i forhold til intern revision; da han anså direktionen for part i sagen, henvendte han sig ikke til denne og tilkendegav ej heller sin afvigende opfattelse i intern revisions eget protokollat. Den af ham udhængte eksterne revisor huskede ikke denne bestemte begivenhed, men de eksterne revisorer gav som med een mund udtryk for, at størstedelen af arbejdet udføres af bankens egen revision, og at dette særlig gælder dokumenternes tilstedeværelse og i det hele formalia, således at eksterne revision »blot« skal vurdere sikkerhedernes bonitet på det af intern revision givne grundlag. Og der stod vi. En vanskelighed ved håndteringen af en så stor sag er, at det ikke er muligt på stedet at konfrontere indbyrdes uforenelige forklaringer, således som retten kan gøre, når tiltalte og vidner møder samme dag i mindre sager. I Kronebanksagen afhørtes de relevante personer med måneders mellemrum og kom fra alle dele af Sjælland, så det var umuligt at genindkalde de første vidner og tage hårdere fat med foreholdelse af de senere forklaringer. Jeg citerede i dommen den gængse revisionspåtegning »i overensstemmelse med god regnskabsskik etc. etc.«, incl. en passus om den tilfredsstillende karakter af intern revisions funktion, in extenso uden kommentarer, og den opmærksomme læser, som er nået frem til dommens pag. 245 uden at kløjs i det, må kunne læse gennem linierne, også uden den udtrykkelige kritik i dommens præmisser pag. 553, at jeg ikke har kunnet tiltræde den klassiske formular in casu, men at ansvaret synes skubbet fra den ene til den anden og retur.

Et *trede* punkt synes at have været i hvert fald en antydning af følgagtighed hos Frederiksborg Banks revisorer over for direktionen, dvs. de tiltalte, hvilket fremkom ved en af forklaringerne om det første af de to relevante regnskaber, hvorom en af de eksterne revisorer sagde, at når man er i tvivl, afæskes ledelsen – direktionen og bestyrelsesformand – en udtalelse, hvorhos konceptet til protokollatet medtages til et møde med ledelsen inden færdigskrivning. Separeringen af koncernselskaberne kaldte samme vidne et udtryk for bankens »holdning«. Jeg understreger på ny, at da sagen ikke handler om revisorerne, har der ikke været grund til at gå i dybden med disse spørgsmål, men man får unægtelig en fornemmelse af, at direktionen, altså en eller flere af de tiltalte, har haft en uheldig indflydelse på revisionen af sig selv.

Medens disse tre punkter mest eller næsten kun vedrører Frederiksborg Bank inden fusionen, var en *fjerde* årsag, nemlig selve fusionen, måske den væsentligste grund til den samlede revisions manglende afsløring af forholdet. Det var naturligt tilsigtet at sammenlægge de to revisionsafdelinger til een stor afdeling med den største banks, dvs. Sjællandske Banks revision som fortsættende og dennes chef som chef for den samlede revision, ligesom den geografiske placering naturligt var ikke

Hillerød, men Ringsted og måske på længere sigt København. Og det var lige så naturligt, at ikke alle afdelinger kunne sammenlægges straks ved fusionens vedtagelse den 3. maj 1983, men at de to banker i den daglige praksis fortsatte hver for sig til udgangen af 1983. For revisionens vedkommende vedtoges fortsættelse af de to afdelinger til udgangen af 1983, herunder særligt samarbejde mellem de fortsættende eksterne revisorer fra Frederiksborg Bank med denne banks interne revision og på samme måde for Sjællandske Bank, således at man først sammenlagde definitivt i begyndelsen af 1984 ved aflæggelsen af det samlede regnskab for 1983. Meget tyder dog på usikre kompetenceforhold i mellemprioriteten, og direktør Bach Andersen fra Sjællandske Bank udtalte, at bl.a. meningsforskelle om den fremtidige forretningsgang, som først var færdiggjort noget ind i 1984, medførte, at den ny meget dygtige revisionschef formelt var chef uden at have de fornødne muligheder for at virke som sådan i hele bankens område, medens den tidligere revisionschef i Frederiksborg Bank alligevel ikke havde den samme kompetence som før fusionen. Endnu værre var det, at et planlagt eftersyn i erhvervsafdelingen udskødes flere gange, til dels fordi afdelingen i slutningen af 1983 som et led i fusionen flyttedes fysisk fra Hillerød til København, således at alt lå i flytterod, da revisionen måske kunne have været i gang. Og netop i hele denne periode steg engagementet dramatisk og, som det viste sig, ødelæggende for banken, fra ca. 215 mill. kr. ved årsskiftet 1982-83 til ca. 495 mill. kr. ved næste årsskifte og ca. 611 mill. kr. i sommeren 1984.

Denne »organisatoriske turbulens« – et flere gange under sagen hørt og ret ramrende udtryk – som følge af fusionen gjaldt end mere direktionen. Tiltalte W. B. Hansen havde ubestridt den reelle bestemmelse med hensyn til de større engagementer i Frederiksborg Bank indtil i hvert fald november 1982, et halvt år før fusionen; herefter gjorde han gældende at være abdiceret fra enkeltsagerne, idet fusionen tog al hans tid; tiltalte Erik Larsen, den eneste anden mulighed, idet trediedirektøren var ved at afgå på grund af alder, har ikke anerkendt at have overtaget området. Ved fusionen vedtoges, at en direktør fra Sjællandske Bank skulle overtage erhvervsafdelingen »senest« ved nytår 1984, og at Erik Larsen i de mellemliggende otte måneder skulle overtage området. Således som retten anskuede sagen, blev Erik Larsen i realiteten holdt helt udenfor, og derefter var det så det afgørende bevisspørgsmål, om Inge Pedersen styrede alene, eller om W. B. Hansen reelt havde den bestemmende indflydelse også uden at have den formelle kompetence. Formentlige kompetencestridigheder mellem W. B. Hansen og direktøren fra Sjællandske Bank efter 1. januar 1984 – det var spørgsmålet om, hvorvidt W. B. Hansen som såkaldt »hovedkontakt« til bl.a. Flexplan havde herredømme over engagementet eller ej – forhøjede ligeledes usikkerheden.

Ja, så gar på bestyrelsesplan opstod forvirring – og som det viste sig, ødelæggende forvirring – på grund af fusionen: I Sjællandske Bank behandlede alle større bevilgningssager grundigt i bestyrelsen, medens Frederiksborg Bank havde oprettet et så-

kaldt »kreditudvalg«, et slags »indre kabinet«, hvor bevillingssagerne forelagdes enkelte medlemmer herunder formanden, hvorefter den samlede bestyrelses behandling blev mildest talt summarisk. Ved fusionen vedtoges den formentlig værst mulige løsning, nemlig at dette kreditudvalg fortsatte til årets udgang, og at Sjællandske Banks område i samme periode oprettede et eget kreditudvalg, hvorefter der fra første årsskifte oprettedes et fælles udvalg, dvs. at Frederiksborg Banks erhvervsafdelings meget store sager indtil da forbeholdes i et kreditudvalg bestående af ganske få medlemmer fra kun Frederiksborg Banks del af bestyrelsen, hvilket atter betød meget reducerede muligheder for den ny samlede bestyrelse for at følge med i denne periode.

Det kan næppe undre tilhørerne, at hele denne organisatoriske usikkerhed, tvivlen om, hvorvidt den formelle eller reelle kompetence lå hos den ene eller den anden, hvorvidt de faktiske magtforhold svarede til løsningen på papiret, hvorvidt der i overgangsperioden mellem fusionens vedtagelse og det første årsskifte anvendtes hjemmelavede ad hoc-ordninger etc., i meget høj grad vanskeliggjorde rettens arbejde med at udrede, hvem der havde ansvaret for denne eller hin transaktion – eller undladelse – under sagen.

Jeg har détailleret udtalt mig om de formidable praktiske bevisvanskeligheder, altså de klassiske problemer, som for så vidt ikke var artsforskellige fra straffedommerens sædvanlige virksomhed, om end unægtelig af ganske andet omfang, omtrent som forholdet mellem en siameserkillling og en bengalsk kongetiger. Men det var jo ikke de eneste problemer i sagen. En gammel veninde sagde ved sagens begyndelse, at jeg, der jo var »økonomisk idiot«, måske ikke var den bedst egnede dommer til at behandle netop en sådan sag – nu vel, hun havde ikke helt uret, jeg har aldrig været en ørn til at investere eller blot skaffe mig selv givtige skattefradrag, og jeg har ingen erfaring om banker. Jeg forsøgte da også at læse lidt, bl.a. ved at skaffe lidt elementært uddannelsesmateriale fra Bankforeningen og studere andre domme om mandatsvig i pengeinstitutter, men det blev ikke til så meget. Det viste sig heldigvis, at den danske straffeprocessform er tilstrækkelig god til, at også *de inden for et særligt livsområde på forhånd ukyndige dommere* har mulighed for at erhverve, naturligvis ikke den sagkundskab, som er fornøden for selv at kunne drive eller arbejde i en virksomhed af den relevante art, men i det mindste for at forstå arbejdsgangene etc. Der kræves en meget grundig sagsforberedelse fra anklagemyndigheden – og det forelå her – en tilsvarende ordentlig afhøringsform fra anklager og forsvarere – og det forelå ligeledes her – og endelig tilstrækkeligt mod hos dommeren til at stille supplerende spørgsmål, når han ikke er sikker på at have forstået alt første gang. Protokollationsformen tvinger også dommeren til at spørge den ekstra gang, der kan skabe klarhed, nemlig når han dikterer forklaringerne i koncentrat til retsbogen; har han ikke selv forstået forklaringen, bliver diktatet derefter, med Tegnér's klassiske

ord: »Det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta«. Den omhyggelige protokollering er tidkrævende, men vitalt nødvendig, idet parterne og den afhørte selv kan gribe ind i tilfælde af misforståelser, og sker dette ikke, står forklaringen fast, dvs. at den afhørte ikke senere kan sige, at han aldrig har sagt indholdet af protokollatet, men højst, at han den gang selv tog fejl. Endvidere betyder den koncentrerede retsbog, at retten – og landsretten under den senere behandling – kan tillade sig at se helt bort fra tidligere versioner, herunder politirapporterne; mange tusinde sider af disse blev i Kronebanksagen reducerede til »kun« 600 pp. retsbog.

Som sagen skred frem, fik jeg umærkeligt tilstrækkelig indsigt til i hvert fald at kunne afsige og skrive en dom, og jeg lærte ikke så lidt af tankegangen og fagsproget. Jeg husker, at jeg for nogle måneder siden ved et dommermøde blev atterperet af den landsdommer, der kort forinden var forflyttet som retsformand til den afdeling, som skulle have ankesagen, og som derfor lige var begyndt at læse dommen. Han sagde, at jeg havde anvendt rigelig svære ord; nu vel, jeg må erkende, at en livslang kærlighed til romersproget måske har farvet mit vocabularium mere end hvad godt er, så jeg svarede, at han formentlig havde ret, og bad om et praktisk eksempel. Han nævnte det, han lige var nået til, nemlig »syndikeret lån«; som alle bankfolk vil vide, betyder det, at et lån, som er for stort for een bank, fordeles mellem flere långivere; udtrykket svirrede mange gange i forbindelse med nogle udviklede transaktioner omkring den kontante udbetaling på den store nigerianske hospitalskontrakt hos Flexplan, idet vedkommende delstat ikke engang havde penge til denne, hvorfor der blev ydet et særskilt lån hertil, fordelt eller »syndikeret« på flere banker. Jeg havde hørt udtrykket så mange gange, at jeg uden at tænke nærmere efter anvendte det i dommen, men naturligvis måtte det være sort tale for den, der så det første gang. Men jeg tvivler ikke om, at når landsretten når lidt ind i sagen, er den samme udvikling sket endnu en gang, og alle de ny dommere vil have erhvervet den samme indsigt.

Jeg tror således ikke, at manglen på forkundskaber er skadelig, eller at voldsomme egne studier i sagoområdet er så vigtige. Men man skal læse sagen, og man skal høre efter.

Jeg vil i den sidste hoveddel af foredraget komme tilbage til den praktiske håndtering, nu for så vidt angår *sagens senere stadier*: Proceduren, voteringen, domsskrivningen.

Proceduren er traditionelt et frit mundtligt foredrag, hvorved advokaten sammenfatter sin sides opfattelse af bevis-, rets- og eventuelt strafudmålingssspørgsmålene. Fra biograf og fjernsyn kender vi alle de oratoriske pragtstykker, den følelsesmæssige appel, særlig til nævningeretter, i sjældne tilfælde også politiske udfald. I sager om sædvanlige overtrædelser er sådant naturligvis aldeles overflødigt. I mange sager ville jeg såmænd ønske, at parterne undlod at procedere, idet de ikke kan til-

føre noget nyt. Hvad jeg dog har spildt af tid på at høre mindre erfarne anklagere rekapitulere hele den bevisførelse, vi lige har hørt, efterfulgt af urealistisk høj straffepåstand – jeg vil da ikke udelukke, at jeg selv gjorde ligeså i min tid som anklager – hvorefter forsvareren ikke sjældent tager det hele én gang til for Prins Knud. En forsvarer – nomina sunt odiosa – i en by, hvor jeg forrettede tjeneste som anklager, var så frygtet for sine timelange indlæg, at anklageren generelt havde forbud imod at replicere, uanset det af forsvareren anførte, idet en replik blot ville afføde en lige så lang duplik. Men i de økonomiske sager vil en grundig udredning være af meget stor betydning, og ligeledes er det nærliggende at bede om et skriftligt indlæg, idet proceduren i de største sager alligevel ofte afholdes på grundlag af et manuskript, som så lige så godt kan komme retten til nytte, når voteringen foretages og dommen skrives. Det er jo ikke en sag om spirituskørsel, hvor dommen kan afsiges minutter efter proceduren, og domsskrivningen ofte kun varer få minutter. En betænkning fra 1986 om »bekæmpelse af økonomisk kriminalitet« foreslog da også, at retten skulle have adgang til at kræve dels en indledende skriftlig forelæggelse fra anklageren, dels en fuldstændig skriftlig procedure fra både anklager og forsvarer. Forslagene var måske lige radikale nok i forhold til det siden 1919 hævdede mundtlighedsprincip, og en af de mere erfarne forsvarere kunne i en tidsskriftsartikel med god grund henvise til, at der fortsat bør være plads til den forsvarer, der arbejder igennem den sidste nat inden domsforhandlingen og i øvrigt forlader sig på øjeblikkets inspiration. Det sluttelige resultat ved den senere lovændring i 1987 blev også langt mindre vidtgående, idet retten alene kunne afkræve parterne en disposition over proceduren, og det kun »i særlige tilfælde under hensyn til sagens beskaffenhed«, medens man generelt kunne *tillade* parterne at fremsende en skriftlig procedure, men i så fald med pligt til mundtlig sammenfatning.

Virkeligheden er langt fredeligere end den hidsige debat inden loven og i langt højere grad præget af traditionelt dansk venligt samarbejde. Statsadvokaturen for særlig økonomisk kriminalitet – som behandler det store flertal af sager, hvor disse spørgsmål opstår – afleverer skriftlig forelæggelse og procedure hver gang uden retens pålæg, og retterne har vist aldrig afkrævet parterne noget skriftligt indlæg, men altid tilladt det. Nogle forsvarere har skrevet proceduren, andre procederet rent mundtligt uden at aflevere noget indlæg.

I Kronebank-sagen udtalte anklageren, vicesstatsadvokaten, på et tidligt tidspunkt over for min forsigtige forespørgsel, at naturligvis skrev han en procedure og holdt den også mundtligt. Jeg videregav straks beskeden til forsvarerne og sagde, at jeg stillede dem fuldstændig frit, om de ville procedere kun mundtligt eller både skriftligt og mundtligt. Anklageren ydede derudover en smuk service, idet han lod udfærdige fire store ringbind indeholdende alle dokumenter, som var fremdragne under den mundtlige bevisførelse. Da sagen oprindeligt havde omfattet ca. 30 ringbind foruden det, der kom til under sagen – som før nævnt ca. 40.000 pp. ialt – var det en be-

tydelig lettelse, om end sagen naturligvis fortsat var meget stor. Udover de fire bind kom et par af de oprindelige bind, hvor alt skulle med, ligesom naturligvis revisionsberetningen fra politiets revision påberåbtes in extenso. Men først og fremmest alle rapportforklaringerne kunne man nu se helt bort fra; kun det indenretlige bestod.

Naturligvis skulle jeg og domsmændene passe på ikke at falde i søvn under anklagerens procedure, idet han oplæste samtlige 264 pp., der dog indeholdt betydelig margen og pauser mellem afsnittene. Mere spændende var det, da vi nåede til forsvarernes procedure, også fordi det måtte forventes, at forsvarerne ikke blot procederede imod anklagemyndigheden, men også imod hinanden, da jo underdirektøren kraftigt havde hævdet at have gjort alt efter ordrer fra de to direktører, særlig den ordførende, hvilket de to lige så kraftigt bestred. De tre forsvarere kunne dog enes om visse fælles synspunkter, og den del overlodes forsvareren for den ikke-ordførende direktør, idet det efterhånden blev stadig klarere, at denne tiltaltes personlige andel i det skete var meget beskeden, således at hans forsvarer havde bedst tid til at procedere det generelle og særlig det juridiske. Ekstra spændende blev det, fordi vi da for første gang fik løftet sløret for denne del af forsvarers synspunkter, idet forsvarernes intervention og krydsforhør indtil da meget naturligt næsten kun havde dækket de afgørende bevisspørgsmål om, hvem der havde gjort hvad. Der fremkom da også ganske væsentlige synspunkter: Næsten hvert eneste ord i straffelovens mandatsvigsbestemmelse endevendtes, og det gjordes gældende, at ikke en eneste objektiv eller subjektiv strafbarhedsbetingelse var opfyldt. Der var ikke »vinding« hos Flexplan, da pengene stadig skyldes; der var ikke tab hos Kronebanken, hvis aktiekurs var den samme efter krisen som før - målt ved sammenligning mellem kursen umiddelbart inden suspensionen på Børsen og bytteforholdene ved den senere fusion med Provinsbanken endog en smule højere - eller hos Provinsbanken, der kunne købe med fuld viden om det skete og indregne det i prisen for Kronebanken; sikkerhederne havde den opgivne værdi; alle, også de direktører, imod hvilke tiltale ikke er rejst, for så vidt også Tilsynet med Banker og Sparekasser, troede indtil det sidste på engagementet; bestyrelsen havde på et sent tidspunkt med viden om det hidtil passerede taget det skete til efterretning dvs. at disculperende efterbevilling forelå; endelig havde alle kontrolorganer fra de laveste til de højeste svigtet.

Som De kan høre, var der rigeligt at tage stilling til, og risikoen for os var, at en blot mundtlig forsvarsprocedure ikke virkede med den samme vægt som anklagerens fuldstændig udarbejdede procedure, når det første indtryk var forsvundet. Under debatten inden 1987-loven foreslog en forsvarer, at når anklagerens procedure afleveres skriftligt, skal retten sørge for båndoptagelse af hele forsvarerproceduren og foretage udskrift af båndene. Det er nok så godt, at det aldrig blev til noget; de færreste retter, om over hovedet nogen, har det nødvendige tekniske udstyr, og selv om vi havde det, ville der være megen tidsspilde forbundet med at udskrive alle gen-tagelser, alle tja-er og øh-er m.v. Jeg valgte i stedet det for mig, men ikke for embe-

dets ansatte i øvrigt, mere tidkrævende, men til gengæld i den sidste ende mere nyttige, nemlig en renskrift af mine notater fra retsmødet, og det i en ordentlig form, således at jeg på denne måde fik en fyldig synopsis af proceduren. Endvidere tilføjede jeg egne fodnoter, hvor jeg dels udtrykte tilslutning, dels afviste mere luftige forestillinger etc. Det hele lod jeg så fotokopiere til domsmændene.

Den næste forsvarer, nu for den ordførende direktør, procederede på den gammeldags manér, dvs. helt mundtligt og med udgangspunkt i anklagerens procedure, hvis svagheder han søgte at påpege. Han sagde nok så flot, at vi – som normalt slæbte tykke folianter tværs over Hillerøds torv fra dommerkontor til retssal – kun behøvede at medbringe retsbogen, anklageskriftet og anklagerens procedure, som han derefter ville kritisere side for side, og således at vi kunne foretage notater på de blanke sider over for anklagerens ark, som kun var beskrevne på den ene side. Det blev et i sin mundtlige form stærkt og oratorisk virkningsfuldt indlæg. Skal man kritisere den valgte form, er det ikke ud fra en antagelse om, at pointerne kunne glemmes – naturligvis foretog jeg også her renskrivning af notaterne m.v. – men på grund af risikoen for afsløringer af forsvarrets svaghed. Han kritiserede nemlig ikke hver eneste side i anklagerens procedure, men forbigik – udover rene bagateller uden betydning – et sted et langt referat af en central forklaring fra Flexplans faktiske indehaver direktør Olsen, hvilken forklaring var potentielt meget farlig for tiltalte, hvad anklageren også lagde megen vægt på. Forsvarerens tavshed her i modsætning til hans grundige tilbagevisning af mange andre, mindre éntydigt stærke forklaringer kunne indirekte opfattes som en halv indrømmelse af vanskeligheden ved at modsige denne forklaring. Med min lange erfaring som anklager og dommer véd jeg, at netop i forsvarrets procedure kan det ikke-sagte ikke sjældent være nok så interessant som det sagte.

Den sidste forsvarer, nemlig for den kvindelige underdirektør, valgte en tredje vej, efter min opfattelse den mest virkningsfulde. Han skrev proceduren fuldt ud, uhyre fyldigt, næsten lige så langt som anklagerens procedure, men han holdt sig ikke slavisk til det skrevne, men elaborerede med megen styrke, megen retorik, særlig mod slutningen. Han blandede virkningsfuldt gammel kultur og belæsthed – det var en smuk kompliment over for mig, da han ville karakterisere den tiltalte ordførende direktør literært og alene henviste til »en af Dickens' mere kendte figurer, der venter på, at noget vil vise sig«, uden at sige navnet direkte – og ægte følt indignation over for den behandling, han mente sin klient udsat for fra den samme medtiltalte, trods al udvist loyalitet fra hendes side, lige til slutningen, hvor han efter en énsidig, men stærk fremhævelse af disse punkter udbød »Undskyld, hr. retsformand, det var sjofelt!« om beskyldningerne imod underdirektøren i en fjernsynsudsendelse om bankens sammenbrud. Efter min mening er i en stor sag som den om Kronebanken den bedste procedureform den sidst fremhævede, altså det faste, skrevne skelet som grundlag for friheden i foredraget derudover.

Men nu til *domsskrivningen*, det største og måske vanskeligste arbejde, jeg nogen sinde har udført. En traditionel straffedom er ret let at skrive: Hvis forklaringerne til retsbogen er knappe og dækkende, kan man klamme ind, tilføje et par linier fra de vigtigste dokumenter – blodprøve, lægeerklæring, de vigtigste regnskabsposter – samt en ultrakort begrundelse og en konklusion, og man er i mål. Hvis forklaringerne er mere vidtløftige, kan det være det rigtigste – jeg gør det i hvert fald hyppigt – at nøjes med kortere dele af forklaringerne og til gengæld skrive en grundigere sagsfremstilling i øvrigt. En mere moderne, i højere grad af dovenskab præget domsform er blot at henvise til retsbogen og alligevel nøjes med den kortest mulige begrundelse, f.eks. »således som sagen findes oplyst«, »efter det foreliggende« eller andre intetsigende formler. Tilståelsessager kan man naturligvis altid tillade sig at skrive forholdsvis summarisk.

Det er oplagt, at jeg ikke kunne springe over, hvor gærdet var lavest, og gå direkte fra anklageskrift via en kortfattet dokumentcitering til præmisserne. Det var desværre lige så klart, at jeg ikke blot kunne optage forklaringerne, selv når de var gengivne mest prægnant og klart, direkte i dommens tekst. Grunden var, at en ordentlig vurdering af beviserne for hvert enkelt omstridt punkts vedkommende måtte forudsætte, at de for dette punkt relevante forklaringer, dokumenter, referater etc. stod side ved side, men i retsbogen dækkede hver forklaring en lang række begivenheder og normalt et flerårigt forløb. F.eks. var et så vigtigt vidne som bestyrelsesformanden afhørt gennem halvanden dag vedrørende hele forløbet, fra han første gang hørte om Flexplan indtil bankens sammenbrud, og ikke blot om Flexplan-engagementet, men også om bankens generelle ledelsesforhold, om relationerne mellem de enkelte personer etc., i alt dækkende ca. 20 pp. i retsbogen. Revisionschefens forklaring stod et par hundrede sider længere fremme i retsbogen og dækkede ligeledes hele forløbet, omend naturligvis med eftertryk på andre dele end for bestyrelsesformanden. Ønskede man at sammenfatte hele rettens viden om en enkelt begivenhed, ville en traditionel domsskrivning medføre, at man kunne finde indiciene herom tyve forskellige steder spredt i hele dommen og alligevel ikke være sikker på at have fået alt med. Hvor retsbogen var skrevet på langs, måtte jeg derfor skrive dommen på tværs, dvs. at jeg figurligt talt måtte klippe og klistre, først skulle alle forklaringerne ad og derpå samle dem på en ny måde. Et praktisk eksempel: 18. oktober 1983 redegjorde tiltalte, direktør Erik Larsen overfor bestyrelsen for engagementet, opgjorde det til et bestemt, i øvrigt objektivt alt for lavt saldot og forelagde samtidig en enkeltstående, meget stor garanti som en del af engagementet til nybevilling. Hvis et eventuelt ansvar for dette skulle kunne udredes på læselig måde, herunder med henblik på landsrettens senere behandling, måtte dette afsnit af dommen ideelt indeholde tiltalte Inge Pedersens skriftlige materiale som det eventuelle grundlag for forelægningen, bevillingssagen, bestyrelsesprotokollen, revisionsberetningen og regnskaberne visende de reelle tal; Erik Larsens forklaring om, hvad han sagde,

hvad han i forvejen vidste og hvem der eventuelt havde givet ham de tilgrundliggende oplysninger, og i så fald om mundtligt eller skriftligt; Inge Pedersens forklaring om, hvilket grundlag hun havde haft, til hvem hun havde videregivet materialet og med hvem hun havde talt, særlig de medtiltalte; tiltalte W. B. Hansens forklaring om, hvorvidt han selv havde haft noget at gøre med forelæggelsen, eventuelt set Inge Pedersens materiale, eventuelt blot overværet forelæggelsen og i så fald med hvilken reaktion; bestyrelsesmedlemmernes eventuelle erindring om forelæggelsen og deres generelle opfattelse af arbejdsdelingen mellem direktørerne med hensyn til engagementets behandling i bestyrelsen – alle afhørtes herom, men for dette punkts vedkommende kunne kun formanden og det stærkt kritiske medlem, landsretssagfører Gorrissen huske noget; de andre direktørers erindring om mødet; Flexplans direktørs forklaring om sin erindring særlig om den bevilgede garanti; endelig en forklaring fra en kontorchef fra Privatbanken om et teknisk aspekt af garantien. De citerede forklaringer samt de relevante afskrifter fra dokumenter fylder i alt en smule over syv sider i dommen, og ud over dokumenterne er indholdet hentet fra tretten steder i retsbogen fra forklaringer fra de tre tiltalte og syv vidner.

For at være sikker på at få alt med begyndte jeg i forsommeren 1988, da jeg fik lidt bedre tid ved afslutningen af nogle større arrestantsager, på at genlæse hele retsbogen, samtidig med at jeg udarbejdede et *kompedium* over denne, 3-5 linier for hver side indeholdende stikord over det dér behandlede, datoerne for de dér nævnte møder etc., tallene, de dertil hørende udenforstående dokumenter, eventuelt henvisninger til de steder i retsbogen, hvor andre havde nævnt samme begivenhed – det sidste især, hvor Inge Pedersen var modsagt af de medtiltalte, hvilket ofte var tilfældet. De tiltalte og enkelte nøglevidner fik hvert sit ark, medens de andre vidner samledes i naturlige grupper – bestyrelsesmedlemmer fra gamle Sjællandske Bank og fra gamle Frederiksborg Bank, de øvrige direktører, de øvrige ansatte, Flexplans folk, den interne revision, den eksterne revision, Banktilsynet og diverse. Derefter lavede jeg i hovedet en tentativ disposition som udgangspunkt svarende til revisionsberetningen, om end naturligvis langt mere udførlig; de centrale afsnit var en nøje gennemgang af engagementets behandling i banken i årene 1983 og 1984, medens jeg i andre hovedafsnit for sig placerede bankens generelle opbygning, Flexplans historie – heri inkluderet det direkte forhold mellem især direktør Jørgen Olsen og de tiltalte samt efterhånden også den tidligere behandling af engagementet i banken inden 1983 – sikkerhederne og de ubogførte garantier. Hver gang jeg ville begynde et nyt underkapitel, løb jeg igennem kompendiet og uddrog de sidetal fra retsbogen, hvor de nu relevante punkter omtaltes, tillige med navnene på de forklarende personer og eventuelt de relevante bilag. Derpå til retsbogen, hvorfra jeg afskrev eller indklammede disse forklarings tekst, ligesom jeg tilføjede dokumenterne, hvor de hørte hjemme. De fleste kapitler indledtes med det mest formelle og ydre, nemlig bestyrelsesmødereferatet el. lign., og fortsatte med forklaringer fra retsbogen, medens i hvert fald de histo-

riske kapitler sluttede med de rigtige tal fra revisionsberetningen som et stadig dystert tilbagevendende dies irae-thema – hvis nu læseren efter at have læst forklaringerne om optimismen den gang skulle have glemmt, hvordan forholdene stadig forværredes. Hvert kapitel omfattede f.eks. et enkelt vigtigt møde, forarbejderne her til, reaktionerne herpå etc., og normalt bestræbte jeg mig på en halv snes pp. pr. kapitel, helst ikke over 20. Efter færdigskrivningen af hvert kapitel kom det behageligste øjeblik, nemlig når jeg i kompendiet kunne udstrege, hvad jeg indtil nu havde indarbejdet i dommen. Jo flere overstregninger, des nærmere kom jeg målet, og jeg kunne successive kontrollere, at intet væsentligt var udeladt.

Dette arbejde blev langt mere tidkrævende, end jeg først havde forventet. Oprindeligt, inden forsinkelsen på grund af den ene forsvarers operation, havde jeg regnet med at høre proceduren i juni 1988, skrive dommen gennem juli og afsige den en gang i august. Som et skud i luften havde jeg regnet med en narratio dvs. sagsfremstilling på ca. 200 pp., men jeg blev klogere. Facit blev 569 pp. for hele dommen. Helt sans comparaison mindes jeg fra Richard Wagners selvbiografi, hvordan han oprindeligt havde tænkt sig »Tristan og Isolde« som en let afslapning fra »Nibelungens Ring«, en lille italienserende opera om følelser med kun 4-5 medvirkende og en ukompliceret handling, egnet for mindre operahuse, og hvordan »Mestersangerne i Nürnberg« oprindeligt var skitseret som en folkelig farce – og vi kender jo alle de færdige værkers kolossale omfang. Stoffet var stærkere end skaberens bevidste vilje, og hans ethos forbød ham at standse i utide. Jeg har selvfølgelig ikke frembragt et kunstværk for evigheden – jeg håber min sandten ikke, at dommen anses som indeholdende andet end sandhed og saglighed – men også jeg har fået at mærke, hvorledes stoffet er vokset under mig, hvor fyldigt det blev nødvendigt at skrive for at skabe fuld forståelse, i første omgang for domsmændene og mig selv, i anden omgang for parterne, udenforstående læsere samt landsretten under den, som det hele tiden var mig klart, uundgåelige ankesag. Jeg skal ej heller nægte, at en vis ærgerrighed efter hånden fyldte mig, og jeg blev klar over, at den disputats, som jeg aldrig fik skrevet, da jeg til stadighed optoges af tidkrævende praktisk-juridisk virksomhed, nu fik sin stedfortræder ved denne dom, eller sagt på en anden måde, at hele min virksomhed til sin tid ville blive bedømt ikke på grundlag af de tusinder af fejlfrat gennemførte rutinesager, men ved denne dom og formentlig kun denne.

Dommen voksede således. Omtrent hver anden dag kunne jeg aflevere et kapitel i koncept til mine sekretærer – heldigvis havde selv vort gammeldags embede fået tekstbehandlingsanlæg – gennemrette de gamle kapitler, sende dem til domsmændene i kopi etc., og lad mig endnu engang understrege domsmændenes – og suppleantens – betydelige interesse og iver. Deres beskedent udmålte betaling, 600 kr. pr. dag, dækkede kun møder, men ikke den successive læsning af dommen og andet hjemmearbejde. Jeg forsøgte en gang at fremskynde arbejdet ved at skrive til midnat, sove på kontorets sofa og begynde igen klokken seks om morgenen; det gav naturligvis

dobbelt udbytte den dag, men jeg var så ødelagt næste dag, at jeg ophørte med den trafik. Lidt ind i november var jeg færdig med 47 kapitler narratio og kunne udarbejde to kapitler med fyldigt referat af anklagerens og forsvarernes procedure, og så kunne jeg indkalde domsmændene til en heldagsvotering efter først at have lavet en liste over alle faktiske og juridiske tvivlsspørgsmål. Tiden var dog nu blevet knap, idet vi under hånden havde bedt parterne reservere et klokkeslet på en bestemt dag, om end vi endnu ikke havde underrettet pressen.

Voteringen var en af de bedste og mest givtige dage i min dommervirksomhed. Forarbejdet gjorde, at vi alle havde totalt herredømme over sagen, og efterhånden havde vi også nået betydelig parallelitet i synet på hovedproblemerne, først og fremmest om fordelingen af ansvaret mellem de tre hovedpersoner – det er ikke nogen hemmelighed, at vi opfattede W. B. Hansen som den hovedansvarlige, Inge Pedersen som den effektive, men underordnede eksekutant og Erik Larsen som den om forholdene næsten uvidende, således at han kun kunne drages til ansvar for uagtsomhed i de tilfælde, hvor han direkte selv havde fremlagt engagementet. Om landsretten vil være enig med os, er jo endnu et åbent spørgsmål. Under voteringen var vi enige om at ville være enige, og på punkter, hvor en af os var i tvivl om strafbarheden og efter drøftelse fortsat var i tvivl, ville de to andre foretrække at frifinde frem for at nedstemme den pågældende, således at domfældelse kun indtraf, hvor vi var sikre alle tre. *Strafudmålingen* gav særlige vanskeligheder, først og fremmest fordi praksis er sparsom, men også fordi vi var nødsagede til at tage stilling til visse tendenser i den eksisterende praksis, særlig i Københavns byret, hvor sagsbehandlings betydelige varighed i visse tilfælde var anført som begrundelse for, at endog meget langvarige straffe for meget alvorlige overtrædelser var gjort helt eller i hovedsagen betingede. Jeg erindrer således en stor underslæbssag resulterende i fængsel i 4 år, hvoraf 3 år 9 måneder betinget. Nogle af disse milde domme vedrørte endog tilfælde, hvor de domfældte selv havde tilegnet sig pengene og ikke som i Kronebanksagen alene begunstiget trediemand. Ankeinstanserne havde ikke tidligere taget stilling til disse udmålingsspørgsmål, så vi stod aldeles frit. Da det kom til stykket, valgte vi at gøre straffene betingede for de to mindst skyldige, medens vi valgte traditionel ubetinget straf for den tiltalte, hvem vi anså som hovedmand. Og netop med hensyn til udmålingen, som jo ikke på samme måde som spørgsmålet om domfældelse er resultat af logiske følgeslutninger, men mere et autonomt valg, hvor vi muligt har valgt en strengere løsning, end en anden ret ville have gjort, står muligheden for, at landsretten vil træffe en anden afgørelse, mere åben.

I den næste hektiske uge skrev jeg præmisserne, og ind imellem læste jeg endnu en gang korrektur på det gamle, forsøgte at samle de løse ender og indsatte nogle flere krydshenvisninger dels tilbage til retsbogen, dels mellem dommens kapitler indbyrdes. Personalet udførte også i disse sidste dage et kolossalt arbejde med skrivning, kopiering, indbinding, således at resultatet også æstetisk blev således at vi kunne væ-

re det bekendt. Sidste side af koncept og dom med konklusion og strafudmåling holdt vi i pengeskabet indtil sidste øjeblik – vi ville ikke risikere, at resultatet uforvarende sivede ud inden domsafsigelsen. Og pludselig havde jeg selv, medens alle andre sled i det, nogle timer til overs og besluttede at gøre noget ved et problem, som generede mig lidt. Pressedækningen og -omtalen undervejs havde været god og samvittighedsfuld – særlig Berlingske Tidendes journalist Bitten Friis skrev efter så godt som hvert retsmøde en god og vældig informativ rubrik – men hvor meget ville blive opfattet af en kortfattet mundtlig gennemgang af de væsentligste præmisser, således som jeg plejer det? Jeg tænkte et øjeblik på at mangfoldiggøre præmisserne til den tilstedeværende presse, men fyrretyve pp. i et stærkt juridisk sprog var næppe den bedste løsning. Jeg valgte derfor at udarbejde et i mere enkelt sprog holdt résumé på 7 pp., af hvilket jeg medtog en snes eksemplarer til retssalen til udlevering til pressen. Det var en succés; det gik som varmt brød, og jeg kunne se en sober avisomtale den følgende dag. Misforstå mig ikke: Jeg ønsker ikke nødvendigvis enighed eller endog følgagtighed, og jeg var godt klar over, at ikke alle ville bifalde min afgørelse. Således skrev »Børsen« på morgenen for domsafsigelsen, at en domfældelse ville, om ikke nødvendigvis bombe bankverdenen tilbage til stenalderen, rykke udlånspolitiken 15-20 år tilbage til den tid, hvor sikkerheden bestod af mursten og slægtninges kaution snarere end tiltro til låntagerens indtjeningssevne; jeg læste det i øvrigt først efter domsafsigelsen og brummede, at Kronebanken måske ikke ville have været ked af at kunne føre tiden 12-15 år tilbage. Men medens jeg sagtens kan tage kritik, ville jeg have været ilde til mode ved at blive misforstået. Det undgik jeg – og så fik jeg det ekstra personlige udbytte at kunne bruge overskydende eksemplarer til julehilsen til juridiske venner, som derved kunne få lidt indtryk af, hvad der holdt mig borte fra menneskeligt selskab afvigte år. Dommens samlede tekst har i øvrigt givet statskassen lidt indtægter. Udover de gratis eksemplarer til offentlige myndigheder, sagens parter o.l. har vi solgt en snes eksemplarer à 2.860 kr. Dyrt har det dog været: Forsvarersalærerne udgjorde i alt 1.759.000 kr. plus moms og revisorundersøgelserne med beretning 2.770.620 kr. plus moms, i alt altså omtrent 5 mill. kr., dertil politiets og statsadvokatens gager, incl. vicesstatsadvokatens 70 daglange retsmøder, dertil den halve dommerfuldmægtig og de ti ekstra skrivetimer til retten, dertil domsmændenes, der dog ikke kostede mere end ca. 120.000 kr., vidner, porto og copialia.

Har det været det værd? Efter min opfattelse uden nogen tvivl. Når noget så stort og rædselsfuldt sker som Danmarks syvendestørste banks sammenbrud trods alle lovgivningens og praksis' sikkerhedsforanstaltninger, må og skal sammenhængen udredes og om muligt ansvaret placeres, hvor besværligt og dyrt det end bliver og hvor ondt det end gør. Man kan også spørge, om den anvendte fremgangsmåde er den rette, altså den traditionelle straffeproces. På trods af de åbenbare vanskeligheder på grund af omfanget kan jeg ikke forestille mig en bedre form end den klassiske omhyggelige afhørings- og protokolleringsform. Endelig, for at gribe tilbage til tit-

len for foredraget, hvilke erfaringer har sagen givet samfundet og finansverdenen? Utvivlsomt en mængde, og der vil givetvis blive passet bedre på, grebet tidligere ind i fremtiden end før – f.eks. er jeg uden at kende det ny Finanstilsyn til bunds overbevist om, at de periodiske eftersyn af bankerne foregår barskere end før, og at der gribes tidligere ind med pålæg m.v. Mine egne erfaringer ved håndteringen? Til en vis grad kan jeg måske bruge lidt af de arbejdsvaner, de konciperingsprincipper, som jeg efterhånden udviklede under sagen, men ellers er mit væsentligste udbytte tilfredsstillelsen ved at have været oppe på et slags Mt. Everest og være kommet ned igen.

Dommer *Peter Garde*
Kriminalretten i Hillerød
DK-3400 Hillerød